

Din Psikolojisi Alanında Türkiye’de Yapılan Bilimsel Faaliyetler Hakkında Bir Değerlendirme

İlker YENEN

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

e-posta: ilker.yenen@deu.edu.tr.

Özet

Bu çalışmanın amacı, 1949’da Türkiye’de ilk İlahiyat Fakültesinin kuruluşundan itibaren burada ders olarak okutulmaya başlanan din psikolojisinin bilimsel gelişimi (yüksek lisans ve doktora tezleri; makale ve kitaplar) hakkında, tarihsel süreci dikkate alarak bir değerlendirme yapmaktır. Din psikolojisi bilimi ve Türk İslam Düşünce hayatındaki yeri ile ilgili değerlendirmeyi, bir makaleye sığdırmak kolay değildir. Yine de bu alanda yapılmış ve yayımlanmış çalışmalar göz önünde bulundurularak sahip olduğumuz imkanlar ölçüsünde din psikolojisinin Türkiye’deki durumunu tartışacağız. Din psikolojisinin konusu, amacı, yöntemi, Türk düşünce hayatındaki yeri, nasıl bir bilim olduğu, Türkiye’deki gelişim seyri bu makalede yer almaktadır. Ayrıca tartışma bölümünde gözlemleyebildiğimiz kadarıyla din psikolojisinin problemlerine temas ettikten sonra sonuç ve tavsiyeler bölümüyle makale sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi Bilimi, Din Psikolojisinin Türkiye’deki Durumu, Değerlendirme, Din Psikolojisinin problemleri.

The Assessment About of the Activities of the Scientific is Made in Department Religion Psychology in Turkey

Abstract

The purpose of this study, to make an assessment, in 1949, first in Turkey since the foundation of the Faculty of Theology, where classes started to be read as the about of religion psychology of the scientific development (masters and doctoral thesis, articles and books), the historical process by taking into consideration. Religion psychology of science and its place the life of Turkish-Islamic thoughts about assessment, is not easy to fit into an article. Nevertheless, the situation in Turkey of the psychology of religion will discuss that in this department published studies take into consideration have the extent that facilities. Religion psychology of the subject, purpose, method, place the lives of Turkish thought, what a science course will be located in this article together that the development in Turkey. As far as the problems of psychology of religion after are contacted of in the discussion part, the article, have finished with the result and recommendations section.

Key Words: Religion Psychology of Science, The Situation in Turkey of Religion Psychology, Assessment, The Problems of Religion Psychology.

Giriş

Din Psikolojisi, Türkiye’de XX. yy’ın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlayan, psikolojinin alt dallarından biridir. Genel olarak insanın her türlü dinî davranışını psikolojik bakış açısıyla inceleyen [Hökelekli, 1998: 6] ve özel olarak da bu çerçevede meydana gelen bütün etkileşimleri araştırma konusu yapan din psikolojisi, bilimsel faaliyetlerini psikolojinin araştırma yöntem ve teknikleriyle gerçekleştirmektedir. Din psikolojisi alanında ülkemizde yapılan bilimsel çalışmaların sayısı, son zamanlarda artmaya başlamıştır. Türkiye’de İlahiyat Fakültelerinin lisans ve özellikle lisansüstü eğitim-öğretim faaliyetlerinin bilim hayatındaki yeri¹ ve din psikolojisi alanında yapılan çalışmalara duyulan ilgi hiç şüphesiz bu durumda önemli bir rol oynamaktadır. Zaman zaman ülkemizde, bazı akademisyenlerin böyle

bir alanın varlığından bile haberdar olmadıkları gözlenmektedir. Bu durum, din psikolojisinin İlahiyat Fakültelerinin dışına çıkamamasının ve diğer disiplinlerle ortak çalışmalar yapılamayışının bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Ancak son zamanlarda özellikle akademik camiada bu alana duyulan ilginin biraz olsun arttığı da görülen bir gerçektir.

Herhangi bir bilim dalını, o alanda gerçekleştirilmiş bilimsel çalışmalardan (konulardan), bilim dalıyla ilgili bilgi veren yazılardan kesin olarak tanımamız mümkün değildir. Ancak bir bilim dalının literatürüyle ilgili yapılan bibliyografik çalışmalar, yayınların kaydı, sınıflaması ve nitel çözümlemesi hakkında bilgi verip, alanın kitleye yayılmasını ve etkin kullanımını sağlayarak ilgili bilim dalına ait yazılı kaynak teşkil eder [Samourin, 1968; akt.: Bilgin, 1988: 1]. Dolayısıyla bu tür çalışmalar, o alanla ilgili genel bilgiyi araştırmacılara sunarak, nasıl bir bilim olduğu hakkında zihinlerde bir imaj oluşturur. Son zamanlarda din psikolojisi hakkında da bazı bibliyografik çalışmalar² yapılmıştır.

Din psikolojisinin nasıl bir bilim dalı olduğu şeklinde bir soru sorulduğunda, bu soruya hiç şüphesiz bazı alanlardan farklı yanıtlar gelecektir. Bir psikolog, din psikolojisinin, alanda yapılan çalışmaları da göz önünde bulundurarak, dinî bir ilim olduğunu, dolayısıyla dinî ilimler (ilahiyat) arasında yer alması gerektiğini söyleyebilir; bir kelamcı ise, din psikologlarının psikolojiyle uğraşmaktan (din kısmını) Kur’an ve Hadis gibi dinin önemli kaynaklarını çalışmalarında göz ardı ettiklerini düşünerek din psikolojisinin, dinî

1 Tevhid-i Tedrisat Kanununun 3 Mart 1924’te TBMM’nce kabul edilmesi ve bu kanunun 4. maddesinde geçen “Maarif Vekâletine İlahiyat Fakültesi ve İmam Hatip Mektepleri açma görev yetkisi verilmesiyle 1924’te Dâru’l-Fünûn’a bağlı, öğretim süresi üç yıl olan bir İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Dokuz yıl süren eğitim-öğretim faaliyetinden sonra çeşitli nedenlerden ötürü kapatılan fakülte, on altı yıl sonra 9 Mayıs 1949’da TBMM’nde alınan kararla 21 Kasım 1949’da Ankara Üniversitesine bağlı İlahiyat Fakültesi olarak tekrar eğitim ve öğretime başlamıştır [Öcal, 2008: 21-22; 42]. İlahiyat Fakültelerinin eğitim-öğretime başlamasıyla birlikte Din Psikolojisi dersi de okutulmaya ve bu alanda akademik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. 2547 sayılı YÖK kanununun 04.11.1981 tarihinde resmi gazete’de yayımlanmasının ardından lisansüstü öğretimde önemli değişiklikler yapıldı. Daha önce fakültelerce yürütülen lisansüstü çalışmalar, enstitülere bırakıldı. İlahiyat fakültelerinde de bu süreçte yeni bir yapılanmaya gidildi. YÖK’ten önce yüksek din eğitimi, üniversitelere bağlı iki fakülte ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı sekiz yüksek İslam enstitüsünce yürütülüyordu. 1981’de Yozgat Yüksek İslam Enstitüsü kapatıldı. 20 Temmuz 1982 tarih ve 41 sayılı kanun hükmündeki kararnameyle Erzurum Yüksek İslam Enstitüsü Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesiyle İlahiyat Fakültesi adı altında birleştirildi. Diğer yüksek İslam enstitüleri de aynı kararnameyle ilahiyat fakültelerine dönüştürülerek buldukları şehirlerdeki üniversitelere bağlandı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halis Ayhan, 2000, “İlahiyat Fakültesi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 22: 71, İstanbul.

2 Bunlar: Alim Yıldız & Tahsin Koçyiğit, 2002, İlahiyat Fakültesi Dergileri Makale ve Yazarlar Fihristi (1952-2002), Ankara Okulu Yayınları, Ankara; Mustafa Koç, 2004, Uludağ Üniversitesi’nde Din Psikolojisi ile İlgili Yapılan Tezler (1980-2002) Üzerine Bir Çalışma, Sakarya ÜİFD, Cilt: 9: 43-66; Mustafa Koç, 2005, Türkiye’deki İlahiyat Fakültesi Dergilerinde Din Psikolojisi ile İlgili Yayınlanan Makaleler, Bilimnâme, Sayı: 8: 107-132, Kayseri; İlker Yenen & A. Vahit Sezen, 2008, Türkiye’de Din Psikolojisi Alanında Lisansüstü Tezler (1963-2008) Üzerine Bibliyografik Bir Çalışma, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt: 8 (2): 147-178; İsmail Çalışkan ve diğ., 2008, İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu I-II, İSAM Yayınları, İstanbul.

bir bilimden ziyade beşerî bir bilim olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunabilir.

Din psikolojisi, psikoloji ve din bilimlerinden oluşan bir bilim dalı olmakla birlikte kendisine has bir tarihî, terminolojisi, araştırma konuları, amaçları, yöntem ve teknikleriyle bağımsız bir bilim dalıdır. Öte yandan din psikolojisinin özellikle din bilimleri ve psikolojinin çeşitli alanlarıyla çok sıkı bir ilişkisi vardır. Din psikolojisinin hareket noktası yalnızca bireydir. Dolayısıyla araştırma konusu, bireyin psikolojisinde yaşanan ve çeşitli tezahürleriyle dışı yansıyan dinî hayat ve davranışlardır. Bu bağlamda dinî inançlar, merasimler ve dinî hayatla ilgili her türlü tutum ve davranış, din psikolojisinin araştırma konuları arasında yer alır. Çünkü bu bilim dalı bireyin neye ve nasıl inandığını, inananın sadece ne yaptığını değil aynı zamanda onu nasıl yaptığını da açıklamaya çalışır [Yavuz, 1994].

Dinî inancın bireyin ruhsal hayatına etki edebilecek çeşitli tesirlerini gözlemlemek ve bunu değer yargılarından uzak kalarak bilimsel yöntemlerle objektif bir şekilde araştırmak, din psikologunun vazifesidir. Mistik yaşantıları inceleyen psikolojik yönden değerli ilişkileri tespit etmek, mistik haller üzerine dikkati çekmeye çalışarak hiçbir tavsiyede bulunmadan, dinin emir ve yasaklarını savunmadan hareket etmek din psikolojisinin özellikleri arasındadır. Din psikolojisi, normatif bir bilim değildir. Ayrıca hiçbir dinin, olumlu veya olumsuz bir şekilde avukatlığını yapmamalıdır. Bunlara ilaveten din psikolojisiyle uğraşan bilim adamları, ne psikolojizm ne de dinî psikoloji yapma³ hatasına düşmemelidirler [Armaner, 1980: 4-5]. Her olguya psikolojik yönden bir açıklama getirerek veya psikolojiyi merkeze koyarak onun etrafında olgusal bir dünya teşekkül ederek bir sonuca ulaşmak, bilimsel bir eylem olmayıp; yine din-

sel gayelerle psikoloji yapmak, dinin esaslarından ziyade bireylerin değerleri doğrultusunda hizmet etmek, sosyal bilimin özelliklerinden (deneysellik, sayılabilirlik, tekrar edilebilirlik, herkese açıklık, nesnellik, şartlara bağlılık, herhangi bir değere bağlı olmama, [Ok, 1998]) ve amaçlarından uzak hareket etmektir.

Din Psikolojisinin, bilimsel literatürde geçerli olacak bir tanımını yapabilmek için, öncelikle “din” ve “psikoloji” kavramları üzerinde durulması büyük önem arz etmektedir. Latincedeki psyche (ruh) ve logos (bilgi) kelimelerinin birleşiminden meydana gelerek kelime anlamı ruhbilim olan psikoloji, felsefedeki veya dindeki ruhla ilgili konuların dışında, insanın algı, zeka, duygu, davranış gibi zihnin işleyişi ve süreçleri gibi konularla ilgilenmektedir. Bir dönem ruhbilim, sonraları davranış bilim ve yeni gelişmelerle de zihin bilim olarak tanımlanan psikoloji, insanın gözle görülür davranışlarını ve zihninden geçen iç yaşantılarını inceleyen bir bilim dalıdır [Sayar & Dinç, 2008: 7].

Din terimini ise tarif ederken geniş bir perspektif çizmek gerekir. Zira, çok yönlülük arz eden bir olguyu tek boyutta ele almak yeterli olmamaktadır. Smith, din kelimesini üç ayrı köke dayandırarak mana vermektedir. Bunlar, şahsî ve derunî olan bir şey, sistemli bir din; hüküm, din günü; kendini idare etmek, amelleri yerine getirmek, örfü takip etmek, boyun eğmek, ta’at ve tazim’dır [1962: 102; akt.: Yaparel, 1987].

Din psikolojisinin nasıl bir bilim dalı olduğuyla ilgili son olarak zamanın ruhuna (Zeitgeist) göre dönem dönem farklı tanımlarının ön plana çıktığı din-psikoloji kavramlarının bir araya gelmesinden oluşan “din psikolojisi”, bilim (psikoloji) ve teoloji (din) arasında kalan (özellikle teolojinin normatif disiplinleri arasında psikolojiye bağlı bir sınır sahasıdır [Egemen, 1952: 18]) veya her ikisinden müteşekkil bir bilim dalı olarak hem pozitif (aklı veya beşerî) bilimlerle hem de dinî ilimlerle ilişkili⁴ bir bilim dalı olduğunu söyleyebiliriz.

3 “Teolojik düşünme” ya da “dinî değerlerle uyum içinde olma arzusu taşıma” [Ok, 2006]. “Aşkın varlığı dışarıda bırakma prensibi” olarak da adlandırılan dinî psikoloji yapmama tutumuna sahip araştırmacılar ise, dinin değeri meselesiyle hiçbir şekilde ilgilenmezler. Bu prensibi Leuba, James, Starbuck, Flournoy, Thouless, Bovet gibi dinden bahseden bütün psikologlar kabul etmiş tir [Melici, 1985].

4 Din ve psikoloji ilişkisiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Sambur, 2006, Din ve Psikoloji

Din psikolojisinin amacını özetlersek, dinin ayrıntılı tanımlarını yapmak, dinin ne olduğunu ya da olmadığı konusunda teolojik ve felsefi değerlendirmelerde bulunmak değil, bilakis elde ettiği sonuçları diğer bilim dallarıyla paylaşarak ya da onların ulaştığı oldukları neticelerden yararlanarak, bireyin din bağlamında tecrübe ettiği duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını tespit edip bilimsel olgulara göre açıklamalarda bulunmak din psikolojisinin ana hedefi [Yavuz, 1982] olduğunu zikredebiliriz.

Din psikolojisinin konusunu ise, birey ve onun dini arasında meydana gelen her türlü ilişki ve etkileşim oluşturmaktadır. Din psikolojisi, dindarlık: Dinî duygu, dinî tecrübe, dinî davranış, iman-inanç, ölüm korku ve kaygısı; gelişim dönemleri (çocukluk, ergenlik, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık) ve din ilişkisi, kişilik-dindarlık, din-ruh sağlığı ilişkisi; dindarlık tiyolojileri, dinî fenomenler, dinsel psikopatoloji; biyolojifizioloji ve dinî tecrübe ilişkisi, din değiştirme, ateizm, bağlılık ve güven duyguları, teslimiyet, arayış, boşlukta olmanın, dine dönüş veya dinden dönüştürme sarsıntıları; pişmanlık, tövbe, dua, ümit; rüyaların, sezgilerin, cezvelerin, vevd ve istiğrak hallerinin, zikir hallerinin rûhî şartları ve tesirleri gibi konuları inceler. Bu ve diğer tezahürlerin hangi kaynaklardan (duygulardan), hatta hangi içgüdülerden doğduğunu veya bu faaliyetlerle nasıl birleşip şekillendiğini, varlığı-mızla bütünleşip hayatımıza yön veren bir unsur haline gelişini ele almaktadır [Öymen, 1961]. Ayrıca din psikolojisinin esas konusu, dinî yaşayışın ruhî yapısını kavramak; dinin, ferдин ruhsal boyutundaki tecellisini, sübjektif tarafını araştırmaktır [Egemen, 1952: 19].

Her bilim dalında olduğu gibi din psikolojisinin de araştırmalarında kullandığı bilimsel yöntem ve teknikler vardır. Araştırmacılar bilgi toplama araçları olarak, tarama (mülakat), sınıflandırma ve ampirik yöntemlerini, test yöntemini (anket, test ve ölçekler), gözlem (iç gözlem-dış gözlem, katılımlı gözlem) ve vak'a tarihçesini [Cüceloğlu, 1997: 40-46]; ayrıca her türlü dinî metni, otobiyografi ve şahsî dokü-

manları ve istatistik yöntemini kullanırlar. Din psikologu, yapmış olduğu farklı araştırmalar sonucunda toplamış olduğu malzemeyi tasvir ederek, betimleyerek, karşılaştırarak genellemelere gider [Sambur, 2006].

Sosyal bilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi din psikolojisi araştırmalarında da "SPSS for Windows" istatistik programı kullanılmaktadır. Önümüzdeki süreçte ileri ve derinlemesine mülakat yöntemleri, teknik gözlemler ve ileri düzeyde SPSS, NVİVO, Etnograph, HyperQual, Atlas, Nudist [Yıldırım & Şimşek, 2006: 252] gibi yazılımların, analiz programlarının araştırmalarda kullanılacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca farklı disiplinlerin, kendi araştırmalarında kullandığı araç-gereçleri ve laboratuvar ortamlarını, din psikolojisi araştırmalarında da kullanılmak üzere paylaşılmasına imkan sağlayacak disiplinlerarası ilişkiler oluşturulmalıdır.

Din Psikolojisinin Türk Düşünce Tarihindeki Yeri

İnsanlık tarihinde bilimsel ve teknolojik gelişmelerin, ilerlemelerin olduğu dönemler incelendiğinde, keşfedilen her buluşun, ortaya çıkan her bilim dalının, bireysel veya toplumsal düzeyde belirli ihtiyaçlara cevap olarak geliştiğini ve bir fonksiyonu olduğunu gözlemliyoruz. Bu durum, fen bilimleri gibi sosyal bilimler için de geçerlidir. Türkiye'de Tanzimat'tan önce sosyal bilimlerin seviyesi oldukça düşüktür. Hatta bazı yönlerden bu yeni ilimlerin birçoğundan insanların haberi bile yoktur. İktisat, modern hukuk, istatistik, etnografya, sosyoloji (cemiyet ilmi), psikoloji (tecrübî psikoloji) vb bilim dalları, Türkiye için yabancı isimlerdir. Genel olarak felsefî düşünce ise, ortaçağ İslam felsefesinin Gazali-İbn Rüşd tartışmasının bıraktığı yerde duruyordu [Ülken, 1979: 45]. Sosyal bilimlerin durumu böyle iken, bu bilimlerin alt dalı olan din eğitimi, din sosyolojisi, din psikolojisi gibi alanlarda da durum, bilimsel birikim bakımından istenilen seviyede değildir.

Tanzimat'tan 1900'lü yıllara gelinek süreç incelendiğinde önemli gelişmelerden ziyade inişli çıkışlı bir dönemin yaşandığı gözlemlen-

İlişkisini Yeniden Düşünmek, İslamî Araştırmalar Dergisi (Din Psikolojisi Özel Sayısı), Ankara, Cilt: 19: 423-440.

necektir. Zira bilim tarihi bakımından bu dönemle ilgili yeterli seviyede inceleme de yapılmamıştır. Bunun temel sebebi, bilim tarihi bilincinin olmayışıdır. Cumhuriyet dönemiyle ilgili araştırmaların birçoğu, başlangıç noktası olarak 1933 üniversite reformunu almaktadır. Oysa 1920'li yıllarda, tüm ülkede bilim rüzgarı estirilmeye çalışılmıştır. Özellikle fen bilimlerinin topluma yayılması ve gelişmesi bakımından çeşitli uygulamalar yapılmıştır.⁵ 1930'lara gelindiğinde heyecan yaratan gelişmelerin yerini farklı bir atmosfer almıştır. Bilimsel dergi ve kitapların sayısında azalma görülüp popüler bilim dergilerinin yayını durmuş, dil ve tarih tartışmaları gündemdeki yerini almıştır. 1933 üniversite reformu ile Dâru'l-Fünûn'daki hemen hemen tüm bilim adamlarının görevlerinden uzaklaştırılması ve üniversite özerkliğinin kaldırılması, bilim hayatında olumsuz neticele-re yol açmıştır [Bahadır, 2000: 1-3].

1960'lı yıllarda ülkemizdeki bilimsel hayatla ilgili duruma bir göz attığımızda, özellikle sosyal bilimlerin arzu edilen seviyelere geç ulaşmasının ardında ne tür sebeplerin olduğu incelendiğinde, Türk düşünce hayatında pozitifizmin ve sosyalizmin etkili olduğu görülecektir. Kültürel sorunları ayrıntılı olarak düşünmekten hayli uzak bir tutumla insanların, kendi mensubu oldukları grubun dışındakilerin düşünceleri konusunda bir merakı maalesef bulunmamaktadır. Dolayısıyla Türkiye'deki düşünsel harita çizilmemiştir ve düşünce tarihi yazmak eğilimi hemen hemen hiç olmamıştır [Kayalı, 1994: 23-24].⁶

5 Cumhuriyet'in ilk beş yılında, Matematik, Fizik, Kimya, Tıp, Jeoloji, Astronomi, Mühendislik Bilimleri, Veterinerlik, Ziraat, Dış Hekimliği, Eczacılık, Meteoroloji, Arkeoloji ve Şehircilik konularında yayımlanan eserlerin toplam sayısı 392'dir. Bu sayıya ortaöğretim kurumlarında okutulan ders kitapları sayısı (41) dahildir. Ayrıca bu kitapların 152 tanesi Tıp alanıyla ilgilidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Bahadır, Bilim Cumhuriyetinden Manzaralar, 2000, İzduşum Yayınları, ss. 47-51, İstanbul.

6 Kayalı'ya (1994) göre, Türkiye'de sosyal bilim anlayışlarını doğru değerlendirebilmek için 1940'lı yıllardaki dinamizm ile 1960 sonrasının dinamizminin ve tıkanıklıklarının somut özelliklerle

Bu dönemde görülen bir başka husus da Batılı eserlerin tercümelerine verilen önemdir. Psikoloji bilim alanı ile ilgili literatürün henüz yeni gelişmekte olduğu bu devirde, ülkemizde telif eserlerin neşrinden ziyade batılı eserler tercüme edilmiştir.⁷ Buradan hareketle Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Türkiye'de sosyal bilimlerin görüntüsünün sosyal olaylara bağlı olarak, Batı düşüncesinin başlıca özelliklerini taşıdığı sonucunu çıkarabiliriz [Ülken, 1979: 14].

Batı orijinli olan modern psikoloji ile dinin ilişkisi Aydınlanma Felsefesinin din üzerinde bıraktığı olumsuz etkiye, dinin kaynağı ile ilgili bazı bilim adamlarının yıkıcı teorilerine, insanı materyalist ve determinist açıdan ele alan, onun ruhsal yönünü göz ardı eden felsefi anlayışların etkisine dayanmaktadır. Bu ilişkide din tarafında yer alanlardan bir kısmı, insanın ruhsal yönünü incelemesi gerektiğini düşündükleri psikolojiyi kullanmanın, bir çıkış yolu olabileceğini, dinî tecrübeyi açıklamada psikolojiden yararlanabileceklerini düşündüler. Çünkü onlara göre psikoloji, ruh bilimi demektir. Psikoloji tarafında yer alanlara göre ise, psikoloji bilimi,

---

ri üzerinde durmak manidardır. Bunun yanında bu döneme kadar oluşmuş olan birikimin kullanılmayışına da dikkat etmek gerekir. Bu döneme ilişkin somut özelliklere bir göz atacak olursak; (a) doğu kültür birikiminin önemsenmemesi; (b) cumhuriyet değişikliklerinin özellikle laiklik bağlamında savunulması; (c) ampirik çalışmaların öneminin abartılması; (d) evrensel olana açık olmakta sınırlılık, (e) dar anlamda siyasete ilginin zaman içinde artışı, (f) sorunları disiplinlerarası bir anlayışla algılama eğiliminin azalışı, (g) düşünsel tartışmaların mevcudiyeti ve boyutunun genişliği konusundaki değişiklik ile bizzat üniversite ve bilim hakkındaki düşüncelerin, giderek daha dar bir biçimde algılanması, 1940-1960'lı yıllar arasında farklılıklar olarak saptanabilir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtuluş Kayalı, Türk Düşünce Dünyası-I, 1994, Ayıldız Matbaası, ss. 105-109, Ankara.

7 Buna örnek olarak Hüseyin Cahit Yalçın, Höffding'in "Psikoloji"; Abdullah Cevdet, Gustave Le Bon'dan "İlm-i Ruh-i İctimai" (Ülken, 1979: 137; 244); Mustafa Şekip Tunç, G. Dwelshauvers'in (1952) "Psikoloji"; Fevzi Ertem & Remzi Öncül, Henry E. Garrett'in (1958) "Psikolojiye Giriş" çevirileri verilebilir.

dinî geleneğin bir parçası olan ruhu reddetmedi. Sekülerleşme sürecinin etkisi altındaki modern psikoloji⁸, doğal olarak tabiatüstü alanla yan yana gelemeydi. Ancak seküler hayatta dinin ortadan kalkmasıyla birlikte meydana gelen boşlukta, dünyevî anlam sistemleri sunmaya çalışan psikolojik teoriler, bu boşluğu tam manasıyla dolduramadılar. Son zamanlarda dünya genelinde dikkat çeken dine yönelme eğilimi, psikolojinin dini inceleyen alanının, yani din psikolojisinin az da olsa önem kazanmasını sağladı [Köse, 2006].

Bağımsız bir bilimsel disiplin olan din psikolojisi, ilahiyat fakültelerinin felsefe ve din bilimleri bölümünde yer alan, üniversitelerin sosyal bilimler enstitülerine bağlı olarak lisansüstü araştırmalarını yürüten ve gelişmekte olan bir disiplindir. Her ne kadar psikoloji, psikiyatri, psikolojik rehberlik ve danışmanlık, ilahiyat (teoloji) ve felsefe bölümleri arasında kalmış olsa da ve üvey evlat muamelesi görse de, ülkemizde sosyal hayatın dinsel pencerelerinin anlaşılması ve yorumlanmasında, bireylerin dinî yaşantılarının ve tutumlarının özellikle ruh sağlığına ve kişiliklerine her türlü etkisinin tespit edilmesinde, din psikolojisinin Türk düşünce hayatında önemli bir yeri vardır. Bireyin doğumundan ölümüne kadarki gelişim dönemlerinde, adına dinî diyebileceğimiz her türlü duygu, düşünce tutum ve davranış, din psikolojisi araştırmalarının sınırlarına dâhil olmaktadır.

İlahiyat fakülteleri, verilen bilgilerin niteliğine ilişkin kalite sorunu ile birlikte, zihniyete bağlı bilimsel ve düşünsel alanlarda görülen olumsuzlukları, günümüzde önemli ölçüde aşmış görünmektedir. İlahiyat fakültelerindeki entelektüel düşünce düzeyi, her geçen gün gelişme göstermekte ve değişime açık bir seyir içinde yükselmektedir. Dolayısıyla bazı alanlardaki

eksikliklerine veya yetersizliklerine rağmen, ilahiyat fakültelerinde üretilen bilimsel bilgilerin Türkiye'deki çağdaş düşünce alanına ve özellikle dinî düşünceye olan olumlu katkılarını belirtmek gerekir [Kırca, 2004]. Diğer disiplinlerin eğitime, toplumsal yaşama, dinî, bireysel, toplumsal problemlerin çözülmesine, Türk düşünce hayatına olumlu katkıları olduğu gibi din psikolojisinin de bu katkıdaki payı yadsınamaz. Din psikolojisinin özellikle bireyin dinî hayatının anlaşılmasını ve objektif bir şekilde araştırılmasını amaç edinerek bilinçli ve sağlıklı bir dindarlığın temin edilmesine katkı sağlamaktadır.

Din ile psikoloji arasında kurulan ilişki, kimi zaman din lehine sonuçlanırken, genelde psikoloji tarafında yürütülmeye çalışılmaktadır. Genel olarak da bu ilişkide malzemeyi dinî konular ve dinî bilgilerin insan üzerindeki tesirlerinin oluşturduğu; psikolojinin ise araştırmada kullanılan yöntem ve teknikleri simgelediği söylenebilir. İlk dönemlerde felsefî bir bakış açısıyla ve akademisyenlerin ilgi alanlarına göre oluşturulan çalışmalar, günümüzde genel olarak din psikolojisinin ana konuları ve günümüz şartlarına (Zeitgeist) göre tespit edilmektedir.

Türkiye'de din psikolojisi alanında yayımlanmış olan kitap, makale, lisansüstü tez gibi bilimsel çalışmaların sayısı, 1990'lı yıllara kadar azdır. Bu durumun nedenleri arasında birçok sebep sıralanabilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında bilimsel araştırma kavramının, kadrolarının ve olanaklarının henüz çok zayıf olmasının, ayrıca belirli bir istikrar sağlanamamasının, Türkiye'de bilim hayatının gelişim sürecinde önemli bir etkisi vardır [Bahadır, 2000: 51]. Cumhuriyetin ilanından itibaren kalkınma politikalarının ön planda olduğu bir dönemde, doğal olarak fen bilimlerine daha çok değer verilmesi ve yatırımların ona göre yapılması, sosyal bilimlerin gelişim seyrini fen bilimlerine göre yavaşlatmıştır şeklinde bir değerlendirme de yapılabilir.

Türkiye'de din psikolojisi bilim dalı, gelişim safhasında olduğu için bu alanda istenilen düzeyde akademik birikime ve literatüre ulaşılabilmemiş deşildir.⁹ Bu alanın olgunluğa erişimi-

8 Modern psikoloji, insanı, kendisinde vuku bulan her şeyi ölçümlerle açıklayabilecek bir mekanizma olarak değerlendirir. Psikolojinin ruhla ilgilenmeyi bilim dışı görüp bir kenara atmasıyla kendisine araştırma konusu olarak önce davranışları, sonra düşünceyi sonra da beyni görmüştür. APA, 1990-2000 yılları arasında beyin araştırmaları yılı, 2000-2010 yılları arasını ise davranış araştırmaları yılı olarak ilan etmiştir [Gültekin, 2008: 108, 170-171].

9 APA'nın veritabanına (psycINFO) 2007 yılında, toplam 129 bin makale girilmiştir. Bunu güne

ni engelleyen faktörler arasında, din psikolojisi dersinin 1949 yılında ilk ilahiyat fakültesinin kurulmasıyla okutulmaya başlanması, bu alanda bilimsel faaliyette bulunan yeterli düzeyde akademisyenin olmaması ve bu alanla ilgili araştırmaların sadece ilahiyat fakültelerinde yapılan çalışmalarla sınırlı olması sayılabilir. Ancak bu alana olan ilgi gittikçe artmakta olup yakın bir zamanda istenilen seviyeye gelineceği ümit edilmektedir [Koç, 2004].

Tablo – 1. Türkiye’deki Üniversitelerde Din Psikolojisi Ana Bilim Dalında Görevli Öğretim Elemanlarının Kadrolara Göre Dağılımı

1.	Profesör	6
2.	Doçent	14
3.	Yrd. Doçent	8
4.	Öğretim Görevlisi	2
5.	Araştırma Görevlisi	12
6.	Uzman	1
Toplam		43

Ülkemizdeki üniversitelerde Mart–2009 tarihi itibarıyla din psikolojisi alanında görevli öğretim elemanı sayısı 43’tür. Bunların kadrolara göre dağılımı ise Tablo-1’de gösterilmiştir. Din psikolojisinin ülkemizdeki geleceği ve gelişimi dikkatle gözden geçirildiğinde, ileride doğabilecek ihtiyaçları şimdiden öngörüp akademik hayatın ilk basamağını oluşturan araştırma görevlisi kadrosunun sayısı artırılmalıdır. Türkiye’de din psikologlarının sayısı, bazı alanlara göre az olmasına rağmen, henüz çağdaş dünyada olduğu gibi aralarında bir diyalog ve örgütlenmenin olduğunu söylemek ne yazık ki mümkün değildir. Daha ziyade akademik çevrede bulunan din psikologlarının birbirleriyle diyalogları genelde yayınlanan eserlerin izlenmesiyle sınırlıdır. Hâlbuki belirli dönemlerde bir araya gelinerek yüz yüze iletişimin sağlanması ve Türkiye’deki din psikolojisinin durumunun değerlendirilmesi, bu bilim dalının gelişmesine önemli katkı sağlayacaktır. Hatta bu tür toplantılara, dışarıdan alanın nasıl görüldüğünü değerlendirebilmek için, bu alanı takip eden akademisyenler de

(psikolog, PDR uzmanı, din eğitimcisi vb) davet edilmelidir (Ayдын, 2004).¹⁰

Din psikolojisi ana bilim dalında hazırlanan lisansüstü tezlerin hemen hemen hepsinin danışmanlığı, ilahiyat fakültelerinin felsefe ve din bilimleri bölümü din psikolojisi ana bilim dalında çalışan öğretim üyelerince yürütülmektedir. 1970’li yıllardan itibaren üniversitelerin ilgili sosyal bilimler bölümlerinde yüksek lisans (175) ve doktora (41) tezi olmak üzere toplam 216 adet tez yaptırılmıştır.¹¹ Koç’a (2004) göre yapılan tez araştırmaların çoğu, tasviri tanımlayıcı bir nitelikte olup Batılı bilim adamlarının görüşlerini tekrarlamakta ve daha çok dinî gelişim psikolojisine ilişkin konularda yoğunlaş-

10 Not: Haziran-Temmuz-2009 döneminde, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki hocalar tarafından “Din Psikolojisi Anabilim Dalı I. Koordinasyon Toplantısı” teklifleri yapıldı. Bu alandaki akademisyenler arasında diyalogun artırılması, problemlerin ele alınması ve sunulacak tekliflerin görüşüleceği birinci toplantının, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde yapılması şeklinde öneri ilgili akademisyenlere Mart-2009’da ilan edilmiştir.

11 Türkiye’deki din psikologları tarafından yurtdışındaki üniversitelerde de lisansüstü tezler yapılmıştır. Ali KÖSE (1994), *Conversion To Islam: A Study of Native British Converts*, İngiltere: Londra Üniversitesi; Ali KUŞAT (1996), *The Concept of God Among Adolescents in Relation to Self-Esteem, Family Background, School Differences and Social Environment*, İngiltere: University of Birmingham; Üzeyir OK (2002), *Challenges of Studying Religion at University Level: An Inquiry Into Stress Experienced by Turkish Muslim Theology Students in Their Thinking About Religion*, İngiltere: University of Birmingham; Kerim YAVUZ (1974), *Der Islam in Moderner Türkischer Schriftsteller*; Bilal SAMBUR (2000), *Prayer in The Psychology of Religion with Special Reference to Al-Gazali, Ibn Ata Allah and Iqbal*, İngiltere: Department of Theology School of Historical Studies University of Birmingham; Hasan KAPLAN (2005), *Relationship between Religion and Identity Development: A Study of Second Generation American Muslim Adolescents*; Mehmet ATALAY (1999), *A Psychobiography of Malcolm X*, (unpublished master’s thesis presented to the University of Denver), (YLT); Bilal SAMBUR, (?), *Religious Birth of A Person*. Fordham University, (YLT).

bölgümüzde, psikoloji alanında yayınlanan makaleleri takip etmek için günde ortalama 350 tanesinin okunması gerektiği sonucu çıkmaktadır [Gültekin, 2008: 41].

maktadır. Müstakil bir bilim dalı olarak yapılan çalışmaların sayısı artarken, bunların arasında gerçekleştirilmiş metodolojik çalışma ise maalesef yoktur. Ayrıca halen 75 adet lisanüstü tez çalışması da devam etmektedir.¹²

Din psikolojisi alanında yayımlanan makaleler genel olarak değerlendirildiğinde, tercüme edilmiş makaleler dahil, yazılmış 392 makale tespit edilmiştir.¹³ Makale konuları ise: Dinî davranışların kaynakları (85), din psikolojisinin konusu, alanı ve metodu (83), din psikolojisinin dünü ve bugünü (42), gelişim dönemleri ve din (41), iman, şüphe ve inançsızlık (38), din ve psikoloji (35), tasavvuf psikolojisi (26), dinî tecrübe (22), dua ve ibadet (17) gibidir [Koç, 2005]. Dine dönüş ve din değiştirme, yeni dinî hareketler, dinin çağdaş problemleri ve psikoloji kuramları bağlamında “dindarlık” ve dinsel danışmanlık, din psikolojisi konuları arasında en az işlenenler olarak sıralanabilir.

Türkiye’deki din psikolojisi literatürünü farklı şekillerde değerlendirmek mümkündür. Çalışmaları yapılış tarihine, çeşidine, niteliğine ve konularına göre değerlendirebiliriz. Din psikolojisi alanında yazılan ilk yayınları incelediğimizde 1930’lardan sonra ortaya çıkmaya başladığını görmekteyiz. Bu alanda gerçekleştirilen ilk çalışmalar (Tablo-2’de gösterilmektedir), telif ve çeviri şeklinde kitap ve genelde makale tarzı yayınlardır.

İlk yapılan çalışmalar, öğrencilerin alanı tanımalarına katkı sağlamaya yönelik olarak yapılan yayınlardır. Din psikolojisinin tanımı, konusu ve yöntemleri, dinî şuur, tasavvuf psikolojisi, dinî tecrübe, din eğitimi, çocukluk dönemi ve dinî gelişim gibi temel kavramları ile

Freud ve Jung’un dinle ilgili görüşleri ve özellikle Freud’un dine olumsuz bakışına yöneltilen eleştiriler, bu alanda çalışılan ilk konulardır [Ok, 2006].

Bu alanda yapılan ilk çalışmalar, genelde makale tarzında olup, betimleyici ve tanımlayıcı nitelikte yazılmış eserler olmakla birlikte ampirik yöntemle hazırlanmış çalışmalar da vardır. Din psikolojisinde ampirik olarak hazırlanan ilk alan çalışması, **Belma Özbaydar**’ın **Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma** (1970) adlı eseridir. Bu araştırma 12 yaşından yaşlılık devresine kadar uzanan gelişim dönemleri içerisinde, çeşitli yaş gruplarına göre Allah inancı ve bazı dinî inanç ve tutumlardaki gelişim özelliklerini konu edinmektedir. 18-21 yaşlarına kadar rasyonel inanç şekli fazlaşmakta, sonra irrasyonel inanca dönüşmekte, orta yaş civarında yeniden rasyonel inançta bir yükselme görüldükten sonra, tekrar irrasyonel inanç şekli hakim olmaktadır. İnsan hayatında yüce bir varlığa inanma son derece büyük bir önem ifade etmektedir. Öyle ki bir kısım dinî inançların en fazla sarsıldığı çağlarda bile Tanrı inancı kuvvetini kaybetmemektedir [Hökelekli, 1998: 55].

Neda Armaner’in **Psikopatolojide Dinî Belirtiler** (1973) isimli çalışması da bu alanda hala orijinalliğini koruyan ilk çalışmalar arasındadır. Din psikolojisi ile tıbbın çeşitli alanları arasında birçok ortak çalışma yapılabilecekken maalesef, devamı gelmemiştir. Hâlbuki hastalıklı zihin içinde geçen hayatın şekilleri, konuşma ve ifade, idrak ve muhakeme durumu, heyecanlar, reaksiyon ve hatta hezeyanlar hakkında edinilen bilgiler arttığı nispete normal dindarlık ile anormal dindarlık arasındaki fark daha çok aydınlığa kavuşabilecektir [Armaner, 1973: 12]. Dolayısıyla din psikolojisi literatüründe çok sık geçen “Din, ruh sağlığını etkiler mi? veya Din, hasta eder mi?” tartışmaları, doğru bir şekilde açıklığa kavuşmuş olacaktır.

Bu tür kuramsal çalışmaları, özellikle 1980’li yıllarda ve sonrasında alanın öncüleri konumunda yer alan daha çok ilahiyat kökenli din psikologlarının yaptığı ampirik çalışmalar takip etmiştir [Ok, 2006].

12 İsam, (<http://kutuphane.isam.org.tr/tezdvmara.htm>). Burada Mart-2009 tarihi itibarıyla bazı tezlerin bitmiş olduğu halde halen devam ettiği şeklinde gözüktüğü tarafımızdan tespit edilmiştir.

13 Koç’un çalışmasının sınırları göz önüne alındığında (ör.: Sadece İlahiyat Fakültesi dergileri taranmıştır) din psikolojisiyle ilgili doğrudan 400, dolaylı olarak ise 200, toplan 600 civarında makale yayımlandığı tahmin edilmektedir. A. Vahit Sezen & İlker Yenen, Türkiye’de Din Psikolojisiyle İlgili Makaleler Bibliyografyası, adlı makale yayını için dergiye gönderilmiştir.

Tablo - 2
Din Psikolojisi Alanında 1980'lere kadar yapılan çalışmaların Listesi

Sayı	Yazar Adı	Eser Adı	Yayın Yeri ve Yılı	Türü
1.	H. Ziya Ülken	Anadolu Tarihinde Dinî Ruhîyat Müşahedeleri: Burak Baba, Geyikli Baba	Mihrap Mecmuası, Sayı: 13-14, Haziran-1340 (1922), Evkaf Matbaası, s.: 434-448.	Makale
2.	H. Ziya Ülken	Anadolu Tarihinde Dinî Ruhîyat Müşahedeleri: Hacı Bektaş Veli,	Mihrap Mecmuası, Sayı: 15-16, Temmuz-1340 (1922), Evkaf Matbaası, s.: 515-530.	Makale
3.	Ribet Th.	Hissiyat Ruhîyatı, Çev.: Mustafa Şekip Tunç	C.: I-II, Evkaf Matbaası, İstanbul-1927, s.: 112-133.	Makale
4.	H. Ziya Ülken	Türk Tarihinin Ana Hatları: Türk Mistisizmini Tetkike Giriş	Seri: II, No: 32, Akşam Matbaası, İstanbul-1934.	Kitap
5.	Janet P.	Ruhi Mucizeler, Çev.: Cemil Sena Ongun	Dün ve Yarın Tercüme Külliyyatı, Sayı: 40, Vakit Matbaası, İstanbul-1935.	Kitap
6.	H. Ziya Ülken	Tasavvuf Psikolojisi	Kenan Matbaası, İstanbul-1946, s.: 193-206.	Makale
7.	Mustafa Rahmi Balaban	İnsanın Aslı ve Görevi Hakkında Jung ile Tasavvuf Arasındaki Görüş Birliği	Müslüman Sesi Dergisi, İzmir-1947.	Makale
8.	B. Ziya Egemen	Din Psikolojisi, Saha, Kaynak ve Metod Üzerine Bir Deneme	1952	Kitap
9.	Ziya Dalat	Çocuk ve Genç Ruhı (Din İnanışı Gelişimi)	Yeni Matbaa, Ankara-1956, II. Baskı, ss. 364-373.	Makale
10.	M. Şekip Tunç	Dinî Şuurun Mekan Telakkisi,	Din Yolu, C. 1, S. 20, Ankara-1956, ss. 12-13.	Makale
11.	Nurettin Topçu	Din Psikolojisi	İslam, C. 1, S. 1, Ankara-1956, ss. 9-10.	Makale
12.	Nurettin Topçu	Din Psikolojisinin Konusu	İslam, C. 1, S. , Ankara-1956, ss. 16-18.	Makale
13.	Nurettin Topçu	Dinî Hayatın Temelleri,	İslam, C. 1, S. 4, Ankara-1956, ss. 13-14.	Makale
14.	Nurettin Topçu	Allah Şuuru	İslam, C. 1, S. 5, Ankara-1956, ss. 12-13.	Makale
15.	Nurettin Topçu	Din ve Mistisizm	İslam, C. 1, S. 6, Ankara-1956, ss. 29-30.	Makale
16.	Nurettin Topçu	Din ve Mistisizm	İslam, C. 1, S. 7, Ankara-1956, ss. 27.	Makale
17.	Celal Saraç	Din Şuuru	İslam, C. 1, S. 9, Ankara-1956, ss. 7-8.	Makale
18.	M. Şekip Tunç	Dinî Şuurda Zaman Mefhumu,	Din Yolu, C. 2, S. 28, Ankara-1957, ss. 12-13.	Makale
19.	M. Şekip Tunç	Dinde Düşünce ve Muhayyilenin Rollerini	Din Yolu, C. 2, S. 31, Ankara-1957, ss. 13-16.	Makale
20.	M. Şekip Tunç	Yaşanmış Dinî Tecrübe	Din Yolu, C. 2, S. 32, Ankara-1957, ss. 6-7.	Makale
21.	M. Şekip Tunç	Din Felsefesinin Psikolojik Meselesi	Din Yolu, C. 2, S. 34, Ankara-1957, ss. 10-11.	Makale
22.	Murat Ergun	Allah İnanıcı ve Din Şuuru	Din Yolu, C. 2, S. 35, Ankara-1957, ss. 3.	Makale
23.	M. Şekip Tunç	Din Şuuru,	Din Yolu, C. 2, S. 36, Ankara-1957, ss. 5-6.	Makale
24.	Pièrre Bovet:	Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi, Çev.: Selahattin Odabaş	TTK Basımevi, İş Bankası Yay. Ankara-1959.	Kitap

25.	Kerim F. Gökay	Dinî İtikat ve İç Rahatlığı	Kim, İstanbul-1959, s. 19.	Makale
26.	H. Raşit Öymen	Din Psikolojisi ve Konuları	Eğitim Hareketleri, Ankara-1961, C. 7, S. 78, ss. 23-24.	Makale
27.	H. Raşit Öymen	Çocukluk ve Gençlik Çağlarının Dinî Gelişimi-I,	Eğitim Hareketleri, Ankara-1962, C. 8, S. 88, ss. 1-6.	Makale
28.	H. Raşit Öymen	Çocukluk ve Gençlik Çağlarının Dinî Gelişimi-II	Ankara-1962, C. 8, S. 89, ss. 13-20.	Makale
29.	H. Raşit Öymen	Çocukluk ve Gençlik Çağlarının Dinî Gelişimi-III	Ankara-1962, C. 8, S. 90-91, ss. 3-6.	Makale
30.	Orhan Acıpayamalı	Türkiye’de Yağmur Duası ve Psikososyal Metotla İncelenmesi-I	AÜDTCFD, C. 21, S. 1-2, Ankara-1963, ss. 1-39.	Makale
31.	Orhan Acıpayamalı	Türkiye’de Yağmur Duası-II	AÜDTCFD, C. 22, S. 3-4, Ankara-1964, ss. 221-250.	Makale
32.	Osman Pazarlı	Din Psikolojisi,	Remzi Kitabevi, İstanbul-1968.	Kitap
33.	Turgut İ. Ulusoy	Din Psikolojisi	İstanbul-1970.	Kitap
34.	Belma Özbaydar	Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma	Baha Matbaası, İstanbul-1970.	Kitap
35.	Antine Vergote	Çocuklukta Din, Çev.: Erdoğan Fırat	AÜİFD, C. 22, Ankara-1978, ss. 315-329. (Armaner, 1980: 36-39).	Makale
36.	Hayrani Altıntaş	Din Psikolojisi ve Tasavvuf,	İslami İlimler Enstitüsü Dergisi, Ankara 1980.	Makale
37.	Hayrani Altıntaş:	Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme-II	1989, AÜİFD, C.: 31, s.: 29-72.	Makale
38.	Hayrani Altıntaş	Psikoloji Sözlüğü Üzerine Küçük Bir Deneme	AÜİFD, C.: 29, s.: 241-249.	Makale
39.	Hayrani Altıntaş	Psychologie Religieuse	1987, AÜİFD, C.: 29, s.: 251-262.	Makale
40.	Hayrani Altıntaş	İslam Ahlakı ve İnsan Davranışları	AÜİFD, C.: 36, s.: 15-28.	Makale
41.	Hayrani Altıntaş	Modern Psikolojinin Bazı Meseleleri	AÜİFD, C.: 30, s.: 35-109.	Makale
42.	Neda Armaner	İnanç ve Hareket Bakımından Din Terbiyesi,	MEB, İstanbul 1967.	Kitap
43.	Neda Armaner	Psikopatolojide Dini Belirtiler	Ankara, 1973;	Kitap
44.	Neda Armaner	Din Psikolojisine Giriş	Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980.	Kitap
45.	Neda Armaner	Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodik Bilgiler	MEB, İstanbul 1960.	Kitap
46.	Neda Armaner	Şahsiyet Terbiyesinde Dini Kültürün Rolü	AÜİFD, C: XXI, Ankara 1976.	Makale
47.	Neda Armaner	Din Eğitiminde Psikolojinin Önemi	AÜİFD, C: XXIII, Ankara 1978.	Makale

Bu alanda yapılan ilk alan araştırmaları arasında yer alan **Erdoğan Fırat**'ın **Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duyusu** (1977) adlı çalışması, üniversite gençliğinin dinî gelişim özelliklerini konu edinmektedir. Üniversite öğrenimi, inançların aklılaşması, inançsızlık, ilgisizlik ve inanç aleyhtarlığı tutumlarının artması yönünde bir etkide bulunmaktadır. Üniversite öğrencisi dinî pratiklerden çok dinin ahlakî prensiplerine ağırlık vermek-

tedir. Fırat'ın yine başvuru niteliğinde bir diğer çalışması ise, **Şahsiyet Gelişiminde Tövbenin Fonksiyonu** (1982) çalışmasıdır. Özellikle yaptığı alan araştırması, Türkiye’de daha sonra anket metoduna dayalı olarak yapılan birçok alan araştırmasına örnek teşkil etmiştir.

Diğer yandan **Kerim Yavuz**'un Erzurum yöresinde 7-12 yaşları arasındaki çocuklar üzerinde yine alan araştırması olarak yaptığı **Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**

(1983) adlı araştırması, anket tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmacıya göre, çocuklarda dinî inancın uyanma ve gelişme yaşı 7-9 yaş dönemidir. Çocuğun dinî gelişiminde başta aile olmak üzere, sosyal ortamın ve eğitimin etkisi vardır. Kızların erkeklere göre inanmaya daha yatkın, dinî duygu ve ilgilerinin daha canlı olduğu tespit edilmiştir. Allah inancı ile çocuğun psikolojik eğilimleri arasında çok yönlü ilişkilerin varlığı görülmektedir. Çocuklarda gerçek bir dinî şüphenin varlığından söz edilemez, fakat öğrenme ve anlamaya dönük yoklayıcı ve araştırıcı sorunların varlığı da bir gerçektir. Yavuz, **Psikanalizde İlk Dinî Gelişmelerin Değeri** (1987) isimli bir diğer çalışmasında ise, Freud ve Jung'un Din Psikolojisiyle ilgili görüşlerini tenkit ve değerlendirmeye tâbi tutmaktadır.

Hüseyin Peker tarafından **Din Değiştirmede Psiko-Sosyolojik Etkenler** (1979) isimli mülakat yöntemiyle yapılan araştırmada, farklı din ya da inanç sahibi kişilerin İslam'a geçiş yapmalarında etkili olan faktörler incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, kişinin önceki dininden tatmin olmaması, bazı şüphe ve çelişiklere düşmesi sonucu yaşadığı huzursuzluğun en etkili güdü olduğu anlaşılmaktadır. Peker'in anket metoduyla yaptığı bir diğer çalışması ise, **Suçlularda Dinî Davranışlar** (1987) adlı araştırmasıdır. Peker, suçlularda Allah, Cennet-Cehennem gibi temel dinî inançların yüksek bir oran gösterdiğini, fakat işlenen suçun niteliğine göre bu durumun değiştiğini tespit etmiştir. Yüz kızartıcı suçlar işleyen kişilerde dinî inanç ve ibadet durumlarının diğerlerine göre daha düşük seviyede olduğu bulunmuş, bu kişilerde dinî ilgisizlik ve inançsızlık durumları daha yüksek çıkmıştır.

Hayati Hökelekli'nin ergenler üzerinde yaptığı **Ergenlik Çağı Gençlerinin Dinî Gelişimi** (1983) isimli çalışmasında, ortaöğretim öğrencilerinin dinî gelişim özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ergenlik döneminin çalkantılı ve iniş çıkışlı gelişim özelliğine paralel olarak, öğrencilerin dinî hayatlarında da bazı düzensizliklerin var olduğu tespit edilmiştir.

Recep Yaparel'in **Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dinî Hayat ile Psiko-Sosyal**

Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (1987) isimli çalışmasında, din-ruh sağlığı arasındaki ilişki, ilk yetişkinlik dönemi içerisinde incelenmiştir. Farklı yaş gruplarının dinî duygu ve dua boyutları açısından değişiklikler gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, dinî hayatın bazı boyutları ile psiko-sosyal uyum arasında olumlu ilişkiler bulunurken, bazı boyutları ile ise olumsuz ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmalara ilaveten **Hayranî Altıntaş**'ın, **Maarifetnâme'de Tasavvuf** (1981) isimli eseri, tasavvuf psikolojisi konusunda monografik bir incelemedir. **A. Murat Daryal**'ın **Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri** (1980) ve **İslam'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili** (1989), **Dinî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri** (1993), isimli çalışmaları, bu alana katkıda bulunan diğer çalışmalardır [Hökelekli, 1998: 55-59].

1990'larda Türkiye'de din psikolojisinin altyapısının oluşmaya ve literatürün yavaş yavaş gelişmeye başladığını söyleyebiliriz. 2000'lere gelindiğinde artık belirli bir bakış açısı kazanan bu sahada ilgili konularda yeterli düzeyde sayılabilecek ve farklı araştırma yöntem ve tekniklerinin de kullanıldığı çalışmalardan oluşan belirli bir literatür zenginliğine ulaşılmış olduğu, ancak bu gelişimin hala istenilen seviyelerde olmadığı tartışmasız bir gerçektir. Bu alanın kurucuları olarak niteleyebileceğimiz din psikologlarının yetiştirdikleri araştırmacılarından oluşan ikinci kuşak din psikologları, kısa zamanda farklı yöntemlerle elde ettikleri bulgularla diğerlerinin yanında yer alarak alana katkıda bulunmaya çalışmışlardır.

İkinci kuşak din psikologları tarafından çalışılan konular ise şöyledir: **Anlam Arayışı** (Bahadır, 2002b), **Benlik Gelişimi** (Koç, 2003), **Çocuklarda Tanrı Tasavvuru** (Yıldız, 2007; Mehmedoğlu, 2007), **Çoğulculuk ve Farklılıkları Algılama** (Ok, 2006; Yapıcı, 2004), **Davranışçılık-Din İlişkisi** (Cengil, 2002), **Din Psikolojisi Açısından Freud Psikanalizi ve Din** (Katipoğlu, 1991), **Dinî Dönüşüm** (Köse, 1997), **Dinî Başaçıkma** (Kayıklık, 2005; Ekşi, 2001), **Dinî Gelişim** (Topuz, 2003), **Dinî İnkâr** (Aydın, 1995), **Dinî Stres** (şüphe, çelişki vb.)

(Hökelekli, 1988; Ok, 2002; Bahadır, 2002a), **Dinî Tutum** (Yürük, 1998), **Dinî Yaşayış** (Şahin, 1999; Kayıklık, 2000), **Ekonomi-Dinî Tutum İlişkisi** (Arslan, 2008), **Engelliler ve Din** (Kula, 2001; 2005), **Erich Fromm** (Karacoşkun, 2006), **İbadet** ((oruç) Uysal, 1994; Şentürk, 2000), **İnanç Psikolojisi** (Ok, 2007), **Jung ve Din** (Sambur 2005; Bahadır, 2007), **Kadın** (Uysal, 2006), **Kendini Gerçekleştirme** (Özdoğan, 1995), **Kimlik** (Kula, 2001; Yapıcı, 2004; Musa, 2004), **Kişilik ve din** (Mehmedoğlu, 2004; Uysal, 1996; Gürses, 2006), **Mehmet Akif** (İmamoğlu, 1991), **Mistik Tecrübe** (Atalay, 2007), **Modern Dünyada Din** (Sambur, 2007), **Muhammed İkbâl** (Albayrak, 2001), **Mutluluğu Seçiyorum** (Özdoğan, 2007), **Ölüm Psikolojisi** (Karaca, 2000; Yıldız, 2006; Hökelekli, 2008), **Psikolojiye Giriş** (Hökelekli, 2008), **Ruh Sağlığı ve Din** (Kandemir, 2006; Yapıcı, 2007), sosyal psikoloji (Etöz, 1988), **Tövbe** (Arınma) (Özdoğan, 2007) ile **Yabancılaşma** (Karaca, 2001).

Bu çalışmaların yanı sıra, **Bilal Sambur** tarafından, **Birey ve Dinî; Abdülkerim Bahadır** tarafından **Din Psikolojisine Giriş**, Veysel Uysal tarafından **Din İnanç ve İnançsızlık** adlı din psikolojisi çeviri çalışmaları da yine son dönemde yapılan önemli çalışmalar içerisinde değerlendirilebilir.

Türkiye’de şimdiye kadar yayınlanan Din Psikolojisi kitaplarının sayısı, diğer ilahiyat alanları da dikkate alındığında azımsanmayacak kadar çoktur.

Tablo - 3 Din Psikolojisi Kitapları

1.	Din Psikolojisi	Bedi Ziya Egemen	Ankara-1952
2.	Din Psikolojisi	Osman Pazarlı	İstanbul-1968
3.	Din Psikolojisi	Turgut İ. Ulusoy	İstanbul-1970
4.	Din Psikolojisi-I	Neda Armaner	Ankara-1980
5.	Din Psikolojisi	Hayati Hökelekli	Ankara-1990
6.	Din Psikolojisi	Hüseyin Peker	Samsun-1993
7.	Din Psikolojisi	Habil Şentürk	İstanbul-1997
8.	Din Psikolojisi	Hüseyin Certel	Ankara-2003

Din psikolojisi alanında literatüre giren ilk çalışma **Bedii Ziya Egemen**’in **Din Psikolojisi** (1952) adlı eseridir. İki ayrı bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde din psikolojisi biliminin tarihi geçmişi, bağımsız bir bilim dalı olarak kuruluşu, sahası, konusu (özellikle tasav-

vuf psikolojisi literatüründeki geniş araştırma konuları yer almaktadır.), kaynak ve metotları çerçevesinde tanıtımı yapılmaktadır. Psikoloji bilimi ile karşılaştırmalar yapılarak din psikolojisinin bilim dalı olarak sahip olması gereken özelliklerinin bir çerçevesi belirtilmiştir. İkinci bölümde, psikanalitik ekolün dinle ilgili görüşleri ele alınarak Freud ve Jung arasındaki görüş farklılıklarına temas edilmekte ve özellikle Freud’un din psikolojisiyle ilgili görüşleri tenkit edilmektedir. Egemen bu eserinde, bağımsız bir “İslam Din Psikolojisi” kurulması gereğine de dikkat çekmektedir [Hökelekli, 1998: 54].

Her ne kadar psikolojik değerlendirmelerle birlikte felsefi değerlendirmelere yer vermiş olsa da, **Osman Pazarlı**’nın **Din Psikolojisi** (1968) adlı eserini de, bu bilim dalında ülkemizde kaleme alınan ilk çalışmalar arasında saymamız gerekir. Ancak üslubu ve ele aldığı konular bakımından din psikolojisi literatüründe çok kullanılan bir eser olmamıştır.

Neda Armaner’in **Din Psikolojisi-I** (1980) ve diğer yapmış olduğu çalışmalar, Türkiye’de bu alanın tanınması ve gelişmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Armaner bu eserde, din psikolojisinin tanımına, amacına, konularına, psikoloji ve diğer bilimlerle ilişkisine, tarihsel gelişimine, kaynak ve metotlarına temas etmiştir. İnsan ve din ilişkisini, kişiliğin gelişimi, çevre-kültür ve gelişim dönemleri bakımından ele almaktadır. Son bölümde ise din eğitiminin psiko-sosyolojik temellerine yer vermiştir.

1980’lere kadar yayınlanmış olan din psikolojisi kitaplarının genel özelliklerine temas ettikten sonra, 1990 yılından sonra yayınlanan ikinci grup din psikolojisi kitaplarını incelediğimizde, bu eserlerde yer alan konuların çeşitliliği artmakla birlikte birbirinin benzeri olan eserler olduklarını görmekteyiz. İlahiyat fakültelerinde din psikolojisi ders kitabı olarak genelde okutulan **Hökelekli ve Peker**’in eserleri, bu alanda temel alınan eserlerdir. Ancak bu sahada yapılan araştırmalar ve gelişmeler dikkate alınarak, yeni bir üslupla ve modern bir görünümde, temel konuların işlendiği, “Din Psikolojisine Giriş” ders kitabına (din psikologlarından meydana getirilebilecek bir

komisyon tarafından da yazılabilir) ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca spesifik olarak din psikolojisi konularının ele alındığı bireysel veya ortak (makalelerden derleme) çalışmaları, bu alana ilgi duyan herkesin merakla beklediğini söyleyebiliriz. Özellikle dindarlığın modern hayatta karşı karşıya kaldığı problemler hakkında (örn: Yalnızlık, ötenazi, ruh sağlığı, taşıyıcı annelik, organ bağıışı, evlat edinme, din eğitimi vd) din psikologlarının yorum ve görüşleri, insanlar için önem arz etmektedir.

Türkiye’de henüz gelişim safhasında olan din psikolojisi alanında yapılan araştırmaların birçoğunun, dinî gelişim psikolojisi konusunda yoğunlaştığı görülmektedir. Yapılan araştırmaların ve metodolojik çalışmaların sayısında bir artış görülmekle beraber günümüzde bu alanda çalışacak daha fazla elemana ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırmacıların ortaya koydukları bilimsel bilgilerin çoğu tasvirî-tanımlayıcı bir niteliktedir ve Batılı bilim adamlarının görüşlerini tekrarlamaktadır. Türkiye’de din psikolojisi alanında, İslam’ın kendi değerlerini esas alan kavram ve teorilerin geliştirilmesine ve araştırma konularının buna göre tespit edilmesine de ihtiyaç vardır [Hökelekli, 1998: 59].

Tartışma: Din Psikolojisinin Problemleri

Din psikolojisi çalışmalarının değerlendirilmesi, çalışmayı yapan araştırmacının kimliğine, formasyonuna, araştırmayı yaptığı yere (coğrafya), araştırma konusuna ve yöntemine göre değişmektedir. Türkiye’de din psikolojisi bilim dalı, din sosyolojisi alanında olduğu gibi, sosyolojinin kurucularının teori, görüş, ilke ve yasalarını din sosyologlarının benimsedikleri gibi din psikologları, psikolojinin kurucularını tam olarak benimseyemedikleri tahmin edilmektedir. Bu durumun temel nedeni, psikolojinin kurucularının insan modeli hakkında farklı dünya görüşlerine sahip olmalarından veya aşırı pozitivist bakış açısıyla insanı Darwinci bir yaklaşımla incelediklerinden dolayı olabilir. Ülkemizdeki din psikologları, Freud’dan daha çok Jung’u, davranışçı yaklaşımdan ziyade hü-

manist psikologları, insancıl yaklaşımı kendilerine daha yakın görmüşlerdir.

Türkiye’de din psikolojisi bilim dalının genel problemleri bağlamında adı geçen bilim dalının, ilahiyat merkezli mi yoksa insan merkezli mi bir bilim olması gerektiği konusu geçmişte tartışma konusu olduğu gibi günümüzde de tartışılmaktadır ve din psikolojisi, konusu din olan bir insan bilimi olarak kabul edilmektedir. Psikolojinin metot ve tekniklerini kullanan din psikolojisi, ilahiyat formasyonunun (kelam, tasavvuf, din felsefesi) yanı sıra oldukça iyi bir psikoloji bilgisi de gerektirmektedir. İlgili bilim dalının Türkiye’de ilahiyat fakültelerinde yer alması, psikoloji formasyonuna sahip olunması noktasında önemli bir eksikliklerdir. Dolayısıyla bu açığı kapatmak, daha ziyade araştırmacının özel gayretine kalmaktadır. Bu durum, lisans seviyesindeki öğretimde, yeterli bir psikoloji alt yapısına sahip olmayan ilahiyat öğrencisinin, din psikolojisi konularını kavraması ve ondan istifade etmesini sınırlaması gibi bir başka zorluğu da beraberinde getirmektedir [Koç, 2005].

Bu alana getirilen eleştirilerin belki de en başında; bilimsel çalışmaların din psikolojik değil, dinî psikolojik çalışmalar olduğu tartışması gelmektedir. Yapılan bazı çalışmaların teorik temelini yetersiz ve dinî bir vaazdan ibaret olduğu, çalışılan konunun günümüze uzantısının ve literatürdeki çağdaş durumunun belirsiz olduğu şeklindeki eleştiriler, objektiflikten uzak görünmektedir. Din psikolojisi alanında bir konu araştırılırken, problem öncelikle tarihsel zemine oturtulmalı ve bu tarihî zeminin çağdaş pozisyonunu belirtilmelidir. Konu hakkında dünyada yapılan araştırmalardan örnekler verildikten sonra araştırmada kullanılacak anket ve sonuçlarının yorumlanmasıyla araştırma meydana getirilmelidir. Her disiplinde olduğu gibi din psikolojisinde de, kullanılan kavramların ne anlam ifade ettikleri, yapılan tanımlamaların sınırları net olarak belirginleştiği ve tutarlı bulunduğu takdirde¹⁴, ayrıca metodolojik ve interdisipliner çalışmaların sayısının artmasıyla ve bu çalışmalarda farklı bilimsel yöntemlerin kullanılmasıyla bu eleştiriler tamamen ortadan kalkacaktır.

14 Ör: iman-inanç=believe-faith.

Çeşitli nedenlerden dolayı din psikologları, yönlerini, psikolojinin çıkış yeri olan ve pozitivist bir tavırla insanın maddi yönünü inceleyen batıya çevirmişlerdir. Batıdan gelen her türlü bilgi ve tecrübeyi sorgulamadan veya değerlendirmeden doğrudan alıp kendi ülkesindeki insanların kültürel farklılıklarını, dünyayı algılayış biçimini, medeniyet tasavvurlarını gözetmeden uyarlamaya çalışan psikologlar, kendi hastalarını (problemlerini) tedavi ederken, Batıda gördükleri resme benzeterek hareket etme yanlısına düşmektedirler. Oysa Batının anlam dünyasıyla (terminolojisiyle) Doğuyu anlamak mümkün değildir [Bedri, 1984: 15-45].

Din psikolojisi alanının temel kavramlarından ve konularından olan dindarlık, hayattan, yaşanılan, hissedilen, tecrübe edilen dindarlıktan uzak görünmektedir. Kavramsal dindarlık, özellikle günümüz modern hayatında bireyselleşmeyle birlikte, cemaatleşen toplumun yaşadığı dindarlığı ne kadar yansıtmaktadır. Yazılı olanlar, şüphesiz yazdıkları dönemleri yansıtır. Dolayısıyla her bilim dalında olması gerektiği gibi, bu ve benzeri noktalarda kavram analizi yapıp, ortak bir eğilimin olması gerekmektedir. Buradan hareketle din psikolojisi alanında ilkelerin, yasaların çok belirgin olduklarını söyleyebiliriz. Bu hususların belirginleşmesi için dindarlıkla ilgili olarak, psikoloji ekollerinin analizinden yola çıkılabilir. Türk düşünce hayatında din psikolojisinin geleceği, hangi doğrultuda hareket edeceği ve hedeflerinin ele alınacağı koordinasyon toplantıları düzenlenerek bir fikir birliğine, ortak bir söyleme varılabilir.

Türk düşünce hayatının oluşum seyrini ele alırken, diğer alanlarla birlikte detaylı bir şekilde, ülkemizdeki gelişim seyrine paralel olarak hem Batı ve hem de Doğudaki gelişmelerin de yer aldığı, bir “Din Psikolojisi Bilim Tarihi” yazılmalıdır. Elimizde böyle bir birikim olduğu takdirde, bu alanda yapılan yeni çalışmaların ne kadar tarihi zeminde yer aldıkları, gereksinim var mıydı, yok muydu, hangi ihtiyacı karşılamakta olduklarını, ancak tarihi bilgiyle anlayabiliriz. Sonuç olarak öncelikli hedefler arasında Din Psikolojisi Tarihinin yazılması yer almaktadır.

Din psikolojisi alanında yapılan bilimsel çalışmaların olup olmamasıyla ilgili olarak, bu araştırmaların doğru bir yöntemle yapılmış olduğunu ve doğru sonuçlara ulaşıldığını neye göre değerlendireceğiz? Öncelikle temel alınan kavramların, tanımların, yöntemin sağlam bir zemine dayanması gerekmektedir. Bilimsel çalışmalarda sadece anket yönteminin kullanılması, bilimsellik kriteri açısından yeterli görülmeyip olumsuz değerlendirilmektedir. Çünkü anket uygulaması ortama, uygulanan kişilerin o andaki psikolojik durumlarına, anketin şekline göre değişkenlik arz etmektedir. Dolayısıyla aynı kişiden çeşitli etkenlere bağlı olarak, farklı cevaplar gelmesi sebebiyle güvenilirliği düşük bir yöntemdir. Egemen’e göre [1952], anket usulü, bütün psikolojik araştırmalarda sadece yardımcı mahiyette kullanıldığı takdirde, çalışmalarımızı takviye eder, ulaştığımız sonucu destekler niteliğe bürünür. Diğer usullerle elde ettiğimiz neticelerin tetkikine, tamamlanmasına yardımcı bulunur. Aksi takdirde anket usulü, hiçbir zaman tek metot olarak kullanılamaz [s. 11]. James da, anket usulünü yardımcı olarak kullanarak ikinci derecede önem atfetmiştir [James, 1909: 148]. Her türlü dinî tecrübeye ait doküman ve verileri topladıktan sonra yöntem, ampirik olmuş olmaktadır [akt; Egemen, 1952: 11-12, 27]. Bunun yanında din psikolojisi alanında gerçekleştirilen bilimsel çalışmaların değerlendirildiği jüriye, psikoloji bölümlerindeki akademisyenler, mümkün olduğunca davet edilebilir. Yine din psikolojisi alanında yazılan bilimsel makaleler, psikoloji dergilerinde de yayınlanmalıdır. Böylece din psikolojisi alanında yapılan çalışmaların psikoloji formasyonuna göre eksiklikleri varsa tespit edilmiş ve düzeltilmiş olacaktır.

Bir diğer önemli husus, Türk düşünce hayatına, din psikolojisi alanının temel referans kitapları kazandırılmamıştır. W. James’in, Starbuck’ın ve Batılı din psikologlarının, din psikolojisi alanında temel sayılan kitapları dilimize çevrilmemiştir. Bu kitapların dilimize aktarılması, hem din psikolojisi alanına hem de Türk düşünce hayatına büyük katkı sağlayacaktır.

Türkiye'deki din psikoloji literatüründe kullanılan kuramlarla ilgili olarak Ok (2006), şunu belirtmektedir: "Türkiye'de din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda bu ülkenin kültürüne özgü ya da bu kültürde yapılan ampirik çalışmalardan yola çıkılarak geliştirilmiş veya yaygınlık kazanmış bir psikoloji ekolünün ya da kuramının varlığından söz etmek henüz erken gözükmektedir. Çalışmalar daha çok Kuzey Amerika ve Batı Avrupa (Hıristiyan) geleneğinde geliştirilenlerin İslamî ortamdaki bir tekrarı, test edilmesi ya da onlara yapılan katkılardan ibaret olmaya devam etmektedir. Yerel olmayan bu türden kuramlara ve tiplere (Türkiye'de yapılan bazı çalışmalarda birlikte) örnek olarak psikanaliz (Köse, 2000), yüklem-atıf kuramı (Yaparel, 1994; Yapıcı, 2003), logoterapi (Bahadır, 2002b), çeşitli dindarlık tipolojileri (detay için bkz. Subaşı, 2002; Çelik, 2005), nesne ilişkileri kuramı, bağlanma kuramı (Attachment theory) inanç ve ahlak gelişim kuramları, bilişsel uyumsuzluk (dissonance) kuramı, kişisel kurgu psikolojisi (personal construct psychology) (Ok & Cross, 2003) gösterilebilir. Bu tür kuramların bazen ampirik çalışmalarda desteklenerek ya da yanlışlanarak yerel literatüre kazandırılması önemli bir katkı olmakla birlikte bu konudaki sorunlardan biri de bunların (ampirik çalışmalarda test edilmekle birlikte) sık sık kuramsal olarak ele alınması ve çok fazla köklü eleştiriye tâbii tutulmadan bireysel yorumlarla okuyucuya sunulmasıdır. Dolayısıyla, bu tür kuramlara yönelik yerel güçlü eleştiriler geliştirilmelidir. Ancak böylelikle bir kurum, Türkiye bağlamı için özümsemiş ve uygun bir hale getirilmiş olabilir."

Türkiye'de din psikolojisi alanında varolan bir diğer önemli problem, dindarlıkla ilişkisel araştırmalarda olgudan hareket etmekten ziyade veya ölçülmek istenilenin net bir şekilde ortaya konulamayıp dindarlığın analizi büyük oranda ölçekten hareketle yapılmasıdır.¹⁵ Ülke-

mizde din psikolojisi alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarında, ampirik bir araştırma yapmak isteyen araştırmacılar, bir yandan kullanacağı ölçü geliştirmekle meşgulken, bir yandan da uygulama yaparak elde ettikleri verileri analiz etmek ve yorumlamakla meşgul olmaktadır. Dolayısıyla ölçüğün olguyu ölçme yeteneğine sahip olup olmadığı gibi hususların ön araştırılması yeterli düzeyde yapılmadan "ölçüğün ilgili olguyu ölçtüğü varsayımına" dayanarak uygulandığını söyleyebiliriz (Yapıcı, 2004).

Sonuç ve Öneriler

Modern psikolojiye paralel olarak gelişen ve onun bir dalı olarak nitelendirilen, insana özgü olan dinî hayatı psikolojik açıdan çeşitli yönlerini dikkate alarak bağımsız bir şekilde inceleyen [Armaner, 1980: 4-5] din psikolojisi bilim dalının, Türkiye'de kendine özgü bir kimlik oluşturma sürecini henüz tamamlamadığını, ancak önemli bir aşama kaydettiğini ileri sürülebiliriz [Ok, 2006]. Din psikolojisi, gelişimini sürdürdüğü için bu alanda henüz yeterli akademik birikime ulaşılmış değildir. 1900'den itibaren yılda ortalama 12 bin bilimsel yayının yapıldığı ülkemizde (Tonta, Al, 2007: 32-33), din psikolojisi alanında yapılmış olan bilimsel yayınların sayısı, bazı alanlara göre az olduğu söylenebilir. Bilimdeki az gelişmişlik, çok gelişmişlik tartışmaları, bilimin neden ve nasıl'ını ya da insanlığa fayda veya zarar olarak değerlendirildiğinde ne kadar göreceli olduğu şüphesiz açıktır. Bunun yanında elbette bazı göstergeler, yapılan bilimsel çalışmaların niteliğini ve gelişimini göstermede bizlere birer veri sağlar.

Din psikolojisi, Türkiye'de gerek düşünce tarihi gerekse akademik çalışma geleneği açısından sistematik tarzda bilimsel bir disiplin-

15 Öngel ve Smith'in [akt. Çukur, 1999], 1978-1992 yılları arasında Türk Psikoloji Dergisi'nde yayınlanan 152 makaleyi kapsayan incelemesinde, Türkiye'deki araştırmalarda kullanılan testlerin % 85'inin Amerika ve Avrupa'dan ithal olduğu bildirilmektedir. Bu testlerin % 55'i ise ya çok

az ya da hiçbir değişiklik yapılmadan Türkçeye çeviriden ibarettir. Yine Öner (1994) tarafından hazırlanan Türkiye'de Kullanılan Psikolojik Testler adlı eserde, 179 psikoloji testi tanıtılmaktadır. Bu testlerin % 73'ünün uyarlama ve çeviri olduğu görülmektedir [Güven 1999; akt.: Gültekin, 2008: 76].

lin olarak, kronolojik gelişim seyri itibariyle Batı'ya göre oldukça yeni bir daldır. Bu sebeple Türkiye'de din psikolojisi ile ilgili oluşturulan bilimsel literatür, diğer sosyal ve din bilimlerine oranla çok daha sınırlı ve yüzeyseldir. Esasen orijini itibariyle Batı kaynaklı olan bu bilim dalıyla ilgili Batıdaki üniversitelerde yapılan çalışmalar, teoloji fakültelerinin yanı sıra ilgili fakültelerin psikoloji bölümlerinde de yapılırken, Türkiye'deki üniversitelerde söz konusu bilim dalıyla ilgili oluşturulan akademik çalışma geleneği, ilahiyat fakültelerinde başlamış ve halen de bu fakültelerin felsefe ve din bilimleri bölümünde ana bilim dalı düzeyinde devam etmektedir. Bu bağlamda din psikolojisi bilim dalındaki çalışmalara gerek ilahiyatçıların gerekse ilahiyat dışındaki (psikoloji, psikolojik danışma ve rehberlik, eğitim vb.) alanlarda lisans formasyonu almış araştırmacıların, geçmiş yıllara göre her geçen gün daha fazla rağbet göstermesi, bu bilim dalının Türkiye'deki çalışma geleneğinin ivme kazanması bakımından önemli bir gelişmedir. Öte yandan, din psikolojisi bilim dalına olan bu ilginin, literatür eksikliğinin yavaş yavaş giderilerek sistematik bir bilimsel düşünce ve araştırma geleneğine dönüşmesinde, önemli bir katkısının olacağı da açıktır [Koç, 2005].

Sadece bir disipline dayalı yaklaşım, ruhsallık gibi çok boyutlu ve karmaşık bir fenomenal alan hakkında geniş bilgi sağlamamaktadır. Kognitif din biliminde (Andresen 2001, Borrett 1998, Woolley 2000), dinî tecrübenin nörobiyolojisinde (Brown ve diğ. 1998, McNamara 2001, Newberg ve diğ. 2001), evrimsel din psikolojisinde (Boyer 2001, Kirkpatrick 1999) ve davranış genetiğinde (D'Onofrio ve diğ. 1999) kayda değer yeni gelişmeler görülmektedir. Bu gelişmeler, din psikolojisine, biyoloji gibi tıp alanlarında önemli bir yer kazandıracak ve insan ruhu üzerine konuşabilmek için yeni ve bilimsel yollar sağlayacaktır. Din psikolojisinin diğer disiplinlerle ilişkisinden doğan konulardaki katkılardan söz edebilmek için şüphesiz daha çok araştırmanın yapılması gerekmektedir (Emmons ve Paloutzian, 2001).

Din psikolojisi bilim dalının gelişmesine, şu hususların katkısının olacağı düşünülmektedir:

1. "Din Psikolojisi Araştırmaları Derneği"nin kurulması: Bu dernek çatısında din psikologlarının faydalanabilecekleri geniş bir bilgi bankası ve dokümantasyon merkezi oluşturulabilir. Yine bu dernek vasıtasıyla, alanla ilgili her türlü akademik faaliyetin (sempozyum, panel, vb) ve bilimsel araştırmaların gerçekleştirilmesine olanak sağlanabilir.
2. "Din Psikolojisi Akademik Araştırmalar Dergisi": Kurulabilecek Din Psikolojisi Araştırmaları Derneği'nin finanse ederek veya başka kanallardan sağlanabilecek imkanlarla belirli aralıklarda, hakemli, ulusal veya uluslararası düzeyde (SSCI kapsamında) bir dergi çıkarılabilir. Bu dergide bilimsel araştırma makaleleri, psikoterapi öyküleri, çeşitli konularda deneme yazıları, bu alanla ilgili haberler yer alabilir. Ayrıca farklı zamanlarda "özel sayılar" veya "yıllık" sayıları çıkartılabilir.
3. İnternet Sitesi: Din Psikolojisi Araştırmaları Derneği'nin ve Din Psikolojisi Akademik Araştırmalar dergisine bağlı olarak bir internet sitesi kurulabilir. Bu site kanalıyla birçok imkanlar sağlanarak üyeler arasında iletişim kurulabilir.
4. Koordinasyon Toplantıları: Adı geçen derneğin bünyesinde Türkiye'deki din psikologları, her yıl periyodik olarak bir araya gelmelidir. Bu toplantılarda, Türkiye'deki alanla ilgili problemlerin tespit edilmesi, çözümüne yönelik kararların alınmasına ve din psikolojisi biliminin izleyeceği bilim politikasının, lisans, lisansüstü eğitim-öğretim programının tespit edilmesine yönelik tartışmalar yapılabilir. Ayrıca dünya genelinde din psikolojisi alanında ne gibi gelişmelerin olduğu hakkında bilgi paylaşımına gidilerek tavsiye niteliğinde kararlar alınabilir ve tanınmış din psikologlarından bazıları davet edilerek toplantılar daha verimli hale getirilebilir [Koç, 2005].

5. Din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarla ilgili belirli aralıklarda (5-10 yılda bir) bibliyografik çalışmaların yapılması: Meydana gelen bilimsel birikim hakkında özellikle alanda çalışan ilgili akademisyenlerin ve bu alanda yeni çalışmaya başlayacak araştırmacıların bilgilendirilmesine katkı sağlayacaktır.
6. Din psikolojisi alanında psikometri konusunda uzman araştırmacılar yetiştirilmelidir. Bununla ilgili olarak yüksek lisans ders döneminde, bu alanda yetişen araştırmacılara (dindarlık vb) ölçek geliştirme ve uygulama, istatistikî analiz ve mülakat yapabilmeye becerileri kazandırılmalıdır.
7. Ülkemizde henüz güncelliğini muhafaza eden bir "İslamî Dindarlık Ölçeği" geliştirilmemiştir. Çeşitli dindarlık ölçekleri geliştirilip bunların güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları çokça yaptırılarak din psikolojisi araştırmalarında kullanımı sağlanmalıdır.
8. Araştırmalarda kullanılan anket ve ölçekler, araştırmacı tarafından, ölçeğin olguyu ne derece sağlıklı ölçtüğü doğru tespit edilmesi ve muhakkak problem, nitel açıdan derin bir analize tâbii tutularak gözlem ve mülakatlarla desteklenmelidir (Yapıcı, 2004).
9. Dinî danışmanlık veya dinsel psikolojik danışmanlık, din psikolojisinin geliştirilmeye açık bir alt dalıdır. Bu konularda uzmanların yetişmesi, topluma hizmet etmeye yönelik çeşitli uygulamaların tahsis edilmesinde önem arz etmektedir.

Türkiye’de bilimsel hayatın ve Türk düşünce hayatının arzu edilen mükemmel seviyelere ulaşamamasında akademik camianın, ülkenin siyasi gündeminin içine sokulması veya bu gündemle meşguliyetleri olumsuz bir etken olarak yer almaktadır. Bunun yanında Doğu ile Batı arasında yer alan, oldukça zengin bir medeniyet tecrübesine sahip olan Türk akademisyenleri, ülkemizde varolan kültürel birikimi kullanarak modern dünyadaki gelişmelerle bu birikimin kaynaştırılmasını sağlayabilirler. Ancak Türk düşünce hayatında bir atılımın gerçekleştirilebilmesi için şüphesiz hem

siyasi, hem kültürel, hem bilimsel, hem de toplumsal kısaca her alanda belirli bir istikrarın yakalanması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Armaner, N., 1973, Psikopatolojide Dinî Belirtiler, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Armaner, N., 1980. Din Psikolojisi-I, Ayyıldız Matbaası. Ankara.
- Aydın, A. Rıza, 2004. Çağdaş Araştırmalar Işığında Din Psikolojisine Bir Bakış, Dinbilimleri Akademik araştırma Dergisi, Sayı: 3: 49-59.
- Ayhan, H., 2000. "İlahiyat Fakültesi" md., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 22: 71, İstanbul.
- Bahadır, O., 2000. Bilim Cumhuriyetinden Manzaralar, İzdüşüm Yayınları, İstanbul.
- Bedrî, M., B., 1984. Müslüman Psikologların Çıkmazı, Çev. Harun Şencan, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, N., 1988. Başlangıcından Günümüze Türk Psikoloji Bibliyografyası, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir.
- Cüceloğlu, D., 1997. İnsan ve Davranışı, Remzi Yayınları, İstanbul.
- Çalışkan, İ., ve diğ., 2008, İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu I-II, İsam Yayınları, İstanbul.
- Egemen, B. Ziya, 1952. Din Psikolojisi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Emmons, R., A.; Paloutzian, R., F., 2001. Din Psikolojisi, Çev. Ali Ayten, MÜİFD, Cilt: 21 (2): 105-124.
- Gültekin, M., 2008. Psikolojik Tehlike, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Hökelekli, H., 1998. Din Psikolojisi, TDV, Ankara.
- <http://kutuphane.isam.org.tr/tezdvmar.htm>.
- James, W., 1909, Principles of Psychology, Deutsch.
- Kayalı, K., 1994. Türk Düşünce Dünyası-I, Ayyıldız Yayınları, Ankara.
- Kırca, C., 2004. İlahiyat Fakültelerinin Düşünce Alanına Katkıları ve Yeni Açılımlar, Bilimnâme, Sayı: 5 (2): 1-6.

- Koç, M., 2004. Uludağ Üniversitesi'nde Din Psikolojisi ile İlgili Yapılan Tezler (1980-2002) Üzerine Bir Araştırma, Sakarya ÜİFD, Cilt: 9: 43-66.
- Koç, M., 2005. Türkiye'deki İlahiyat Fakültesi Dergilerinde Din Psikolojisi İle İlgili Yayınlanan Makaleler, Bilimname, Sayı: 8: 107-132.
- Köse, A., 2006. Psikoloji ve Din: Bir Dargın Bir Barışık Kardeşler, (giriş yazısı), İslamî Araştırmalar Dergisi (Din Psikolojisi Özel Sayısı), Cilt: 19, Sayı: 3: I-II.
- Melicî, A., Abdülaziz, 1985. Dinde Psikolojik Araştırmanın Gelişimi, Çev. Selahattin Parlador, DEÜİFD, Cilt: 2: 177-202.
- Ok, Ü., 1998. Din Bilimleri Araştırmalarında "Bakış Açıkları" Üzerine, Cumhuriyet ÜİFD, Cilt: 2: 485-498.
- Ok, Ü., 2006. Türkiye'de Din Psikolojisi, İslamî Araştırmalar Dergisi (Din Psikolojisi Özel Sayısı), Cilt: 19, Sayı: 3: 441-456.
- Öcal, M., 1986. İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi, UÜİFD, Cilt:1(1): 111-123.
- Öcal, M., 2008. Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dinî Hayat, Cilt: I, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Öymen, H. Raşit, 1961. Din Psikolojisi ve Konuları, Eğitim Hareketleri Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 78: 23-24.
- Sambur, 2006, Din ve Psikoloji İlişkisini Yeniden Düşünmek, İslamî Araştırmalar Dergisi (Din Psikolojisi Özel Sayısı), Ankara, Cilt: 19: 423-440.
- Sayar, K., Dinç, M., 2008. Psikolojiye Giriş, Dem Yayınları, İstanbul.
- Smith, W., C., 1962. The Meaning and End of Religion, New York: The Macmillan Comp.
- Tonta, Y., Al, U., 2007. Türkiye'nin Bilimsel Yayın Haritası: Türkiye'de Dergi Yayıncılığı Üzerine Bibliyometrik Bir Araştırma (Proje çalışması), Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Ankara.
- Ülken, H. Ziya, 1979. Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul.
- Yaparel, R., 1987. Dinin Tanımı Mümkün mü? DEÜİFD, Cilt: 4: 403-417.
- Yapıcı, A., 2004. Din Bilimleri Alanında Yapılan Empirik Çalışmalarda Karşılaşılan Metodolojik Bir Problem: Ölçek mi Olgu mu Ölçeği Oluşturmakta?, Çukurova ÜİFD, 4(1): 85-118.
- Yavuz, K., 1982. Din Psikolojisinin Araştırma Alanları, Atatürk ÜİFD, Cilt: 5: 87-108.
- Yavuz, K., 1994. Din Psikolojisi, md. TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt: 9: 341-342.
- Yenen, İ., & Sezen, A.V., 2008, Türkiye'de Din Psikolojisi Alanında Lisansüstü Tezler (1963-2008) Üzerine Bibliyografik Bir Çalışma, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt: 8 (2): 147-178.
- Yıldırım A., Şimşek H., 2006. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Yıldız, A., & Koçyiğit, T., 2002, İlahiyat Fakültesi Dergileri Makale ve Yazarlar Fihristi (1952-2002), Ankara Okulu Yayınları, Ankara.